

Қабылғазина К., Орашшаева А.,
Ерғожаев А.

Қазақстан ақпарат нарығының дамуы

1991 жылы тәуелсіздік алғаннан бастап Қазақстан ақпараттық саясат саласын түбірімен жаңартуға және азаматтардың құқығы мен бостандағын қорғау заңнамасын қамтамасыз етуге көңіл бөле бастады. Дамыған, мықты және тәуелсіз ақпарат құралдары демократиялық елдің басты белгілерінің бірі болып табылады. Сондықтан да Қазақстан БАҚ-ы нарықтық кезең талаптарына сай дамуда. Мақалада Қазақстан бұқаралық ақпарат құралдарының нарықтық жағдайда қалыптасуы, даму кезеңдері жайлы мәселелер айтылады.

Түйін сөздер: тәуелсіздік, заңнама, жағдай.

Kabylgazina K., Orashaeva A.,
Ergozhaeva. A.

Development of Kazakhstan mass media

After independence in 1991, Kazakhstan has launched a profound change in the political system, in the legislation for protection of rights and freedoms of citizens. Developed, professional and independent media – one of the main features of a democratic state. Therefore, Kazakhstan's media market are developing at the request of the time. The article tells about the formation and development stages of Kazakhstan's media in market conditions.

Key words: independence, legislation, conditions.

Қабылғазина К., Орашшаева А.,
Ерғожаев А.

Развитие казахстанского медиарынка

После обретения независимости в 1991 году Казахстан начал осуществлять глубокие изменения в политической системе, законодательстве по защите прав и свобод граждан. Развитые профессиональные и независимые средства массовой информации – один из главных признаков демократического государства. Поэтому СМИ Казахстана развиваются по законам рыночного времени. В статье рассказывается о вопросах формирования и этапах развития казахстанских средств массовой информации в рыночных условиях.

Ключевые слова: независимость, законодательство, рынок.

ҚАЗАҚСТАН АҚПАРАТ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУЫ

Қазақстандағы ақпарат нарығының дамуын қарастыра отырып, оны төмендегідей кезеңдерге бөлуге болады:

Бірінші, кеңестен кейінгі мерзім. Бірде-бір тәуелсіз ақпарат құралы болмаған кездегі мемлекеттік монополияның БАҚ-та сақталуы (1992 жылға дейін).

Екінші, қалыптасу мен өсу (1992-1996 жылдар). Мемлекет ақпарат айдынында сөзсіз басымдық жасаудан бас тартты, есе-сіне мемлекетке бағынбайтын (жеке, корпоративтік т.б.) БАҚ жедел дамыды.

Үшінші кезең, либералды, медиа нарықтағы сапалық және сандық өзгерістермен сипатталады, бұрынғы мемлекеттік БАҚ-тың, полиграфиялық кәсіпорындардың жекешелендірілуі, мемлекеттік қаржыландыру мен бұқаралық ақпарат құралдарын демеушіліктен ақпараттық саясат жүргізу мақсатындағы мемлекеттік тапсырысқа көшті. Дамудың бұл кезеңі 1996-1997 жылдары басталды.

Бүгін Қазақстанның ақпарат нарығы тұрақты. БАҚ-қа экономикалық қолдау көрсету және отандық медианарықтағы бәсекелестікті арттыру жүзеге асты. 2001 жылдан 2004 жылға дейін мерзімді басылымдар қосымша төлемнен босатылды, ал телевизия және радиокөпманиялар өнімдерінің салығына нөлдік мөлшерлемеге теңестірілді. Соңғы бесжылдықта радиожиліліктерді қолдануға арналған төлемдер көлемі азайды, ал 2002 жылы жылдық төлем мүлдем алынып тасталды. Қазір лицензияр-компаниялар тек радиожилілік спектрін пайдалануға рұқсат үшін ғана төлейді.

Телевизиялық және радиохабар тарату жиілігін алу жұмысында ашықтық таныту мақсатында радиожилілікті пайдалануға құқық беру конкурсының комиссиясына парламент, халықаралық және қазақстандық қоғамдық бірлестіктер ұсынылған. Осы арқылы комиссия жұмысы бұқаралық ақпарат құралдары арқылы кеңінен таратылып, ақпарат айдынының дамуына жағымды әсер етеді.

Елдегі алпауыт БАҚ-тардың, ақпараттық медиахолдингтердің болуы, әлеуметтік-экономикалық және демократиялық қайта құрудың жемісі болып табылады.

Қазақстан Конституциясында сөз және шығармашылық бостандығына, цензураға тыйым салуға және заңмен шектел-

меген кез келген жол арқылы ақпаратты алуға және таратуға рұқсат береді. Сонымен бірге, халықаралық тәжірибе көрсеткендей шектеулер де болып тұрады. ҚР Конституциясының 20 бабы 3-тармағында көрсетілгендей республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, оның тұтастығын бұзуға, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге, соғысты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты, сондай-ақ қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа бас ұруды насихаттауға немесе үгіттеуге жол берілмейді. Бұл жолдар «ҚР БАҚ туралы Заңының» 2 бабында да көрсетілген.

Қазақстанда өткен жылдары болған қайта құрулар нәтижесінде 80% БАҚ мемлекеттік емес болып саналады. Либерализация мен нарықтық реформалар массмедияның сандық және сапалық өсуіне алып келді. БАҚ дамуында Қазақстан Орта Азия және Кавказ күнгейіндегі көптеген елдерді басып озды. Медиа инфрастрктураның дамуына Қазақстанда жыл сайын БАҚ саласының беделді өкілдерінің және жақын, алыс шетелдердегі қоғамдық тұлғалардың басым көпшілігі жиналатын Евразиялық медиафорум дәлел бола алады.

Қазір Қазақстанда 8248 БАҚ тіркелген, (белсенді жұмыс істейтіні 2513) 212 электронды бұқаралық ақпарат құралдары жұмыс жасайды, ел ішінде 2392 шет мемлекеттердің бұқаралық ақпарат құралдары ақпарат таратады және kz. доменінде 9000-нан аса тіркелуші бар.

Елде өмір сүріп жатқан ұлттар мен ұлыстардың 11 тілінде газеттер мен журналдар, теле және радио бағдарламалар таратылады. Қазақ және орыс тілдерінен басқа украин, поляк, неміс, корей, ұйғыр, түрік, дүнген және басқа да тілдерде БАҚ шығарылады. Ұлыс өкілдерінің БАҚ-на мемлекет жәрдемдеседі. Бұл тілдер мен шығарылымдар жергілікті БАҚ-тың дамуына әсер етеді. Қазақстандағы басылымдардың саны екі мыңға жуық, олардың 85%-ы мемлекеттік емес.

Қазақстандық басылымдардың ішінде соңғы он жылдан бері көш бастап келе жатқан – «Караван» газеті. Аймақтық қосымшалармен бірге санағанда жалпы таралымы – 500 000. Газет орыс тілінде жарық көреді. Қоғамдық-саяси басылым. Бұл жерде тек ең қымбат деген жарнамалар ғана жарияланады. Айтулы газеттердің қатарына 250 000 тиражбен шығатын «Время» газетін де жатқызамыз. Ол да орыс тілінде жарық көретін қоғамдық-саяси басылым. Келесі орыс тілінде жарық көретін үкіметтік «Казахстанская правда» газеті 100 000 тиражбен таратылады.

Қазақ тілді мемлекеттік «Егемен Қазақ-

стан» газетінің таралымы 140 000 дананы құрайды. «Казахстанская правда» және «Егемен Қазақстан» газеттері жаңа заңдардың, үкіметтік қаулылардың, ҚР Президенті жарлықтарының ресми жариялаушысы болып табылады. Интернет және кабельді телевизия да тұрақты дамып келеді. Заманауи ақпараттық технологиялар Қазақстан БАҚ кеңістігінде кеңінен қолданылуда. Ұлттық ТВ және радиостанциялар ұлттық спутниктік жүйе арқылы ақпарат таратады. 2002 жылы CaspioNet (оператор Eutelsat) спутниктік арнасы құрылды. Республиканың барлық аймағында кабельдік және спутниктік арналар арқылы ресейлік бағдарламалар, BBC, CNN, Deutsche Welle арналары және «Радио Свобода» радиостанциясы, «Polonia» поляк арнасы, өзге де теле және радиоарналар қызмет көрсетеді.

ҚР Сыртқы Істер министрлігінде 20 елдің шетелдік БАҚ-тан, «РИА Новости», BBC, Associated Press, France Press, Reuters, ИТАР-ТАСС, Интерфакс сияқты ірі агенттіктерден 150-ден астам БАҚ өкілдері аккредитацияланған. Елде журналистер құқығын қорғайтын Қазақстан журналистер конгресі, Қазақстан журналистер Одағы, Қазақстан телерадиохабар тарату Ассоциациясы, ОБСЕ, Адам құқығы жөніндегі Халықаралық бюро, Internews Network, «Әділ сөз» және т.б. халықаралық ұйымдардың өкілдіктері жұмыс істейді.

Мемлекеттік ақпараттық саясатты жүргізуде адам құқықтары жөнінде хабар таратуға 60 республикалық баспасөз, «Казинформ» ақпарат агенттігі, «Қазақстан», «Хабар», «31 арна», «Эра ТВ», СТВ телеарнасы тартылған.

Сондай-ақ, қазіргі таңда БАҚ қызметінің ең қолайлы моделін сөз бостандығы мен тәуелсіздік негізінде жасау мақсатында, түрлі қоғамдық бірлестіктермен, ассоциациялармен, халықаралық ұйымдармен, бұқаралық ақпарат құралдарының дамуы жөніндегі қоғамдық зерттеу институттармен мақсатты өзара ықпалдастық жұмыстары жүргізіліп жатыр.

Бүгінде Қазақстанда еркін ақпарат нарығының негізгі элементтері бар деп анық айта аламыз. Мысалға алсақ, қарқынды дамып келе жатқан мемлекеттік емес БАҚ, тақырып аясының айтарлықтай саралануы, ірі медиакомпаниялардың құрылуы мен жұмыс істеуі. 218 басылым қоғамдық ұйымдарға, ал тағы 17-сі діни ұйымдарға тиесілі екен. Мемлекеттік емес БАҚ-тың айтарлықтай үлесін (48%) ЖШС иеленеді.

ҚР «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» заңы 1999 жылдан бастап жұмыс істейді, кейін БАҚ саласындағы коммерциялық емес ұйымдардың

ұсынысымен бірнеше мәрте түзетулер мен өзгертулер енгізілген, соңғысы 2009 ж. (енді интернет-ресурстарды бұқаралық ақпарат құралдары деп жариялауға қатысты). Бүгінде парламентке «Телерадиохабар тарату туралы» заң жобасы енгізілген, ол заң қабылданғаннан кейін, «БАҚ» туралы заңға тағы да өзгерістер енуі мүмкін. Қазақстан медиакеңістігінің заманауи халықаралық стандарттарға сай жұмыс атқаруын қамтамасыз ету үшін республикада ақпараттық кеңістіктің бәсекелестікке қабілеттілігін арттыратын концепция жасалды. Аталмыш концепция аясында ақпараттық-телекоммуникациялық инфрақұрылымның дамуына ерекше көңіл бөлу керек деп межеленіп отыр. (Жеке спутниктік топтары мен заманауи ақпарат алмасу станцияларын және т.б. құру).

Қазақстанда сандық телевидениеге ену кезеңінде, ұлттық интернет жүйесін дамыту мақсатында белсенді жұмыстар атқарылып жатыр. Республикадағы телевизия саласы да даму үстінде. 2011 жылдың 1 қаңтарында республикада жұмыс істеп тұрған 233 телерадиокомпания тіркелді, оның ішінде 93 телерадиокомпания (50 телекомпания, 43 радиоккомпания), 6 спутниктік тарату операторлары, 130 кабельді телевидение компаниялары. 14 мемлекеттік телерадиокомпания, 79 мемлекетке бағынбайтын және 1 спутниктік тарату операторы. 93 телерадиокомпания 113 телерадиоарналардың таралуын қамтамасыз етеді. Қазақстанда 11 телеарна мен 5 радиостанция мемлекеттік статуска ие.

Қазақстан аумағында жоғары сападағы, жоғары деңгейдегі ақылы көпбағдарламалы қызметін ұсына алатын эфирлі-кабельді желінің және кабельді телевидениенің 134 операторы қызмет

етеді. Олардың қызмет аясы, әдетте, жергілікті заңдарға бағынады. Аталмыш секторды «Алма-ТВ», Grop TV, DIGITAL TV сияқты бірнеше ірі операторлар ұсынып отыр. Кабельді және эфирлі-кабельді телевидениенің инфрақұрылымы Алматы, Астана, Қарағанды, Қостанай, Өскемен, Павлодар сияқты ірі қалаларда қарқынды дамып келеді.

Қазақстан Республикасының 2010-2014 жылдарға арналған «ақпараттық және байланыс технологияларының дамуы» салалық бағдарламасының аясында сандық таратуды сатылай енгізу мәселелері қарастырылған. 2011 жылдың 18 қаңтарында бірінші сатының негізінде ұлттық телерадиотарату спутнигі іске қосылды. Спутниктік тарату жүйесі енгізілгеннен бастап, еліміздің барлық тұрғындары, атап айтқанда, алыс-жақын ауылдардың халқы да алғаш рет спутниктік байланыс арнасы арқылы республикалық және аймақтық 37 телерадиохабарды тегін көру мүмкіндігіне жетті. Ең танымал радиостанциялар – Ретро FM, NS радиосы, «Русское радио-Евразия» (құрылтайшылары жеке тұлғалар мен музыкалық компаниялар).

Сарапшылардың пікірінше, Орта Азия аймағы елдерінің ішінде Қазақстанның ақпарат нарығы қарқынды дамуда. БАҚ-тың шынайы тәуелсіздігін қамтамасыз ететін механизмдер жұмыс жасап жатыр. Қазақстан ақпарат таратудағы БАҚ-тың сөз бостандығын теңестіру және олардың қоғам алдындағы жауапкершілігін қамтамасыз ететін механизмді ойластырып жатыр. Келесі кезекте БАҚ-тың демократиялық қызметін бақылау тетіктерін бекіту сұрақтары жөніндегі мәселелер тұр.

Әдебиеттер

- 1 Лазутина Г. Основы творческой деятельности журналиста. – М.: Аспект-Пресс, 2011.
- 2 Қозыбаев С.Қ. Масс-медиа. – Алматы: Экономика, 2007.
- 3 Зотов И., Қозыбаев С., Қасаев А. Справочник молодого журналиста. – М.: Риа Новости, 2010.
- 4 Қозыбаев С. Журналистика Казахстана: энциклопедия. – Алматы, 2006.

References

- 1 Lazutina G. Osnovy tvorcheskoi deiatelnosti jurnalista. – М.: Aspekt Press, 2011.
- 2 Kozybaiev S. Mass-media. – Almaty, 2007.
- 3 Zotov I., Kozybaiev S., Kasaev A. Spravochnik molodogo jurnalista. – М.: Ria novosti, 2010.
- 4 Kozybaiev S. Jurnalistika Kazahstana: iensiklopedia. – Almaty, 2006.